

KÆMPESUBJEKTER OG FORLÆNGEDE KROPSORGANER

Om projektive identifikationsprocesser
og den moderne sociomaterielle realitet

Steen Visholm

Nærværende artikel er et forsøg på med begreberne forlængede kropsorganer og kæmpesubjekter at gøre rede for nogle centrale socialpsykologiske aspekter i menneskenes, som den klassiske sociolog Georg Simmel har fremstillet det, på en gang adskilte og forbundne relation til de moderne sociomaterielle strukturer. Disse to begreber vil både blive belyst hver for sig under historiske og aktuelle synsvinkler og bragt i forbindelse med det moderne psykoanalytiske begreb: projektiv identifikation. Artiklen konkluderer at bevidste og ubevidste fantasier i samspil med de moderne sociomaterielle strukturer spiller en magtfuld rolle i det moderne samfund og der opfordres til såvel kritisk som kreativ (dekonstruktiv og konstruktiv) omgang med forestillingslivet.

»I dimensionen af lyst og ulyst stikker der noget kropsligt. Al smerte og al negativitet, den dialektiske tænkings motor, er det fysiske mangfoldigt formidlede, mange gange uigenkaldelige skikkelse, ligesom al lykke sigter mod sanselig opfyldelse og vinder sin objektivitet ved denne.«

(Th.W. Adorno: *Negative Dialektik*.
1966/73)

Stanley Kubricks film »Rumrejsen år 2001« åbner med en herostratisk komprimeret fremstilling af menneskehedenes udviklingshistorie. En abeflok bevæger sig uskyldigt og enfoldigt rundt i urnaturen. En enkelt tænksom ener finder en køllelignende kæp og får derved den ide at forlænge sin arms kraft og rækkevidde med kæppens. Aben har succes og med en begejstret bevægelse slynger den i jubel sin opfindelse højt op i luften. Klip. Et rumskib sejler rundt i stjernehavet.

Det særlige ved menneskeartens udvikling er, ifølge en hovedpointe i Leontjews psykologi, at det biologiske mutation-selektionsprincip, der generelt bestemmer udviklingen i den organiske verden, hos menneskene overlejes af den materielle og sociale produktion. Menneskenes arvmasse er således placeret i den ydre verden, som en ophobning af rigdomme,

sociale strukturer, redskaber og viden (Leontjew 1959/77; Kristjansen, Lunøe, Visholm 1979).

Set i et perspektiv er disse sociomaterielle strukturer en enorm potensering af menneskets naturbeherskelse, en kæmpemæssig forlængelse af kroppens organer – i et andet perspektiv er de et konglomerat af kæmpesubjekter, der står overfor mennesket og efterlader det afmægtigt. De sociomaterielle strukturer er altså både adskilte fra og forbundet med menneskene. Den traditionelle psykologi er tilbøjelig til at betragte menneskene i den adskilte modus og giver derfor et noget amputeret menneske billede, men dobbeltbestemmelsen: på en gang adskilt og forbundet er da også en uting i traditionel videnskabelig tænkning.

Denne uting har den klassiske tyske sociolog Georg Simmel (for en introduktion se Niels Gunder Hansen 1991) i sin berømte ekskurs: »Hvordan er samfund muligt« formuleret på følgende måde:

»Det empiriske sociale livs a priori er, at livet ikke kun er socialt. Vi former ikke udelukkende vores relationer med det negative forbehold, at en del af vores personlighed ikke indgår i dem; denne del indvirker ikke udelukkende alment psykologisk på de sociale processer i sjælen, men netop det, at den er uden for sidstnævnte, bestemmer arten af denne indvirkning. En af de vigtigste sociologiske former beror på, at samfundet er en struktur dannet af væsener, som på en og samme tid er uden for og inden for det: nemlig at der mellem et samfund og dets individer kan bestå et forhold som mellem to partier, ja, at der måske mere eller mindre åbent altid består et sådant forhold. Derved producerer samfundet måske det mest bevidste, i det mindste mest almene, udtryk for en af livets grundformer: at den individuelle sjæl aldrig kan befinde sig inden for en forbindelse, som den ikke samtidig befinder sig udenfor, at den ikke indgår i nogen orden, uden samtidig at stå over for den.« (Simmel 1908/92, s. 53)

Nærværende artikel er et forsøg på med begreberne forlængede kropsorganer og kæmpesubjekter at gøre rede for nogle centrale socialpsykologiske aspekter i menneskenes på en gang adskilte og forbundne relation til de sociomaterielle strukturer. De to begreber vil dels blive belyst hver for sig under historiske og aktuelle synsvinkler og de vil dels blive bragt i forbindelse med den teori om forestilling og virkelighed, som jeg udfra mit arbejde med den moderne psykoanalytiske kategori *projektiv identifikation* har udviklet (Jakobsen og Visholm 1987 og 1988; Visholm 1990b, 1990c og 1991) og er i færd med at udvikle.

Samfundet er af flere grunde en realitet, som det for både socialvidenskaben og for samfundets øvrige medlemmer er ganske vanskeligt at orientere sig i. Først og fremmest er samfundet i forhold til individet så stort, at det aldrig med sanserne er til at overskue i sin helhed. Hverken kikkerter eller mikroskoper, flyvemaskiner eller periskoper kan sammenfatte

samfundet i et blik. Digteren Per Højholt har givet den dagligdags erfaring af dette udtryk i betragtningen: at siden vi lige meget hvor vi befinder os altid siger »ude i samfundet«, da må samfundet være »der, hvor vi ikke er«.

For det andet er samfundet så komplekst, at vi med vores almindelige hjernekapacitet på ingen måde kan rumme alle dets elementer. Allerede beskrivelsen i »Nationernes velstand« af den sociomaterielle kompleksitet, der er nedlagt i en almindelig fabriksfremstillet grov uldfrakke, får det til at svimle (Adam Smith 1776/1976). Siden er kompleksiteten kun forøget.

For det tredje er samfundet en helhed i permanent bevægelse. Denne bevægelse er dels rytmisk og forudsigelig/planlagt som døgnets, ugens og årets forskellige aktiviteter, men den er også både gradvis og umærkelig udvikling og ændring og pludselige partielle formforandringer. Samfundet gestalter sig således ustandselig i nye former. Nogle former vender tilbage med faste intervaller og ubetydelige modifikationer, mens andre er unikke og får plads i historiebøgerne. Provisoriske er de imidlertid alle.

For det fjerde er samfundsmedlemmernes foretagsomhed både identisk og forskellig. Arbejdsdelingen gør menneskenes produktive aktiviteter vidt differentierede, mens behovenes tilfredsstillelse foregår efter nogenlunde enslydende opskrift. De arbejder sammen i en slags rum og nyder arbejdets frugter sammen med andre i atter andre rum. De går hver deres vej, men deres veje krydser ustandseligt hinanden. Således giver den enkeltes aktivitet kun mening gennem helheden, i hvilken både samarbejde og interessekonflikter forbinder og skiller medlemmerne.

Af bl.a. disse fire grunde spiller abstraktioner og generaliseringer, metaforer, og analogier en betragtelig og nødvendig rolle i vores sociale orientering. Vore forestillinger om samfundet bygger, som i princippet alle andre forestillinger, på kombinationer af kendte og ukendte elementer. Med ukendte menes her *konkret* ukendte elementer, dvs. elementer af noget ukendt i noget kendt, som fx. indholdet i et hus betragtet udefra eller personligheden hos et menneske, man ser for første gang. Vi bruger erfaring og fantasi til at udfylde de hulrum i virkeligheden som sanserne efterlader. På denne vis er vore forestillinger om samfundet, – de forestillinger, der er grundlaget for vore handlinger – *konstruerede* og kan som følge heraf også *dekonstrueres*.

Betragtningmåden: at se redskaber og teknologi som en forlængelse af menneskelegemet kan bl.a. føres tilbage til Marx og er vel i mange henseender typisk for 1800-tallet:

»Bortset fra tilegnelsen af færdige livsformødenheder, f.eks. frugter, hvor det udelukkende er hans egne lemmer, der tjener ham som arbejdsredskab, er den genstand, som arbejderen umiddelbart bemægtiger sig, ikke arbejdsgenstanden, men derimod arbejdsredskabet. Således bliver naturen selv til organ for hans virksomhed, et organ han føjer til sine lemmer, så han derved, på trods af Bibelen, forlænger sit legeme.« (Karl Marx 1857/1970, s. 304)

»Darwin har henledt opmærksomheden på den naturlige teknologiske historie, dvs. på dannelsen af planternes og dyrenes organer som produktionsredskaber for planternes og dyrenes liv. Fortjener ikke historien om udviklingen af de i samfund organiserede menneskers produktive organer, .. den samme opmærksomhed?« (S.st., s. 546)

I »Oplysningens dialektik« argumenterer Horkheimer og Adorno med implicit reference til Darwin for, at betragtningen om de forlængede kropsorganer ikke blot gælder redskaber i snæver forstand, men også viden og organisationskræfter:

»Hjerneorganet, den menneskelige intelligens, er håndfast nok til at danne en regulær epoke i jordens historie. Menneskearten inklusive dens maskiner, kemikalier, organisationskræfter – og hvorfor skulle disse ikke henregnes til arten på samme måde som tænderne til bjørnen, da de jo dog tjener samme formål og blot fungerer bedre – er i denne epoke tilpasningens sidste skrig.« (Horkheimer og Adorno 1944/72, s. 223)

Hvis man imidlertid kan henregne »maskiner, kemikalier, organisationskræfter« til arten ligesom tænderne til bjørnen, da kan man vel med samme argument henregne dem til individet! Det interessante er derfor netop, at denne »arvemasses« elementer i kraft af deres ydre og selvstændige form dels kan kombineres på talløse måder og dels kan forbindes med menneskene efter sociale principper, der ikke som de biologiske behøver at binde sig til de former det enkelte individs biologi sætter. De specielle ved menneskene er således, at art og eksemplar ikke har samme form, men må studeres i sammenhæng.

En følge af betragtningen om de forlængede kropsorganer er, at den enkeltes identitet/personlighed i princippet også omfatter de dele af de sociomaterielle strukturer som han eller hun løbende forbinder sig med. Dette synes i et perspektiv noget søgt, men stemmer i et andet ganske godt overens med den psykologiske erfaring: Man føler sig således som en halv mand i en meningsløs verden, når man lige har mistet sin kone og tilsvarende tabsoplevelser knytter sig med forskellig vægt til et nedbrændt hjem, en stjålet bog- eller pladesamling, landsforvisning og flygtningestatus. Det følger heraf også, at man, uanset hvor man optræder (på arbejde, i familien, i en masse etc.), ligesom de øvrige, præsenterer sig i en reduceret udgave, idet man nødvendigvis midlertidigt har efterladt store dele af sin personlighed andre steder.

Hvor begrebet om de forlængede kropsorganer betragter »arvemassen« som den enkeltes resource og forlængelse, altså betoner *sammenhængen* mellem individ og teknologi, der belyser man med begrebet »kæmpesubjekt« *adskillelsen* mellem individ og »arvemasse«. Begrebet »kæmpesubjekt« er en konstruktion fra Negt og Kluge, der dog bruger metaforen i en anden forbindelse:

».. hvis totalarbejderen fandtes som reelt tænkende subjekt, så ville sammenhængen se anderledes ud for dette. .. Denne form for erfaring ville smigre kæmpesubjektet, ..« (Negt og Kluge 1972/74, s. 13)

Efterhånden som menneskene udvikler de redskaber, som de forlænger deres kropsorganer med, inddrages også andre mennesker i »forlængelsen«. Modsat arme og ben, der mister deres værdi når de adskilles fra kroppen, vinder redskaberne deres netop gennem denne adskilte eksistens. De kan specialiseres i det uendelige og de kan *kombineres* til maskiner, fabrikker etc. Da redskaber både kan til- og afkobles udarter de forlængede kropsorganer efterhånden selv til kæmpesubjekter, der skiftevis står overfor og inkluderer menneskene.

Kæmpesubjekterne har imidlertid en anden historisk genese. Ligesom de forlængede kropsorganer er de i udgangspunktet et forsøg på at beherske naturen; men modsat disse tekniske forteelser, der kun får »liv« når de kobles sammen med mennesker, tilvrister disse kæmpesubjekter sig et eget liv med et psykologisk eller åndeligt aspekt:

»Naturens fordobling som skin og væsen, virkning og kraft, som først muliggør både myten og videnskaben, hidrører fra menneskets angst, hvis udtryk bliver forklaring. Det er ikke – som psykologismen vil have os til at tro – sjælen, der lægges ind i naturen; mana, den bevægende ånd, er ingen projektion, men ekkoet af naturens reelle overmagt i de vildes svage sjæle.« (Horkheimer og Adorno op. cit. s. 28)

Kæmpesubjektet Thor fra den nordiske mytologi er i første omgang en teori om tordenvejr. Udfra den sansede registrering af lyn og torden og den angst denne afsætter, udfra erfaringen om vognhjul der slår gnister mod sten på vejen og udfra fantasien om, at det er menneskelignende væsener der med hensigt forårsager naturfænomenerne; konstrueres forestillingen om kæmpesubjektet Thor, der i rasende fart kører over himmelhvælvingen med sin vogn og derved sætter lyn på himlen. Først i anden omgang meldes han ind i det gudelige fællesskab, der er en projektion af det menneskelige ditto på himmelens taknemmelige lærred. Myten er således en forform for teori og de tidlige teorier benyttede med forkærlighed kæmpesubjekter som årsagsinstans. De konstruerede kæmpesubjekter var lettere at have med at gøre end de uorganiserede naturfænomener. Man kunne over for guder og dæmoner handle på samme måde, som man handler overfor mennesker, hvis sind man vil formildne eller vinde for sin sag: give gaver/ofre, bede, trygle. Da disse tidlige kæmpesubjekter generelt var utilbøjelige til at vise sig in natura, indrettede man steder til dem, for dog at forankre deres luftige eksistens i noget sanseligt.

Efterhånden som teknologi, oplysning og naturvidenskab afmytologiserer naturen og skaber fremskridt i naturbeherskelsen, overtager de sociomaterielle strukturer (de forlængede kropsorganer) de oprindelige kæmpesubjek-

ters rolle. Angsten for naturens overmagt forvandler sig til en angst for samfundets overmagt. Marx's teori om tingsliggørelsen: at resultaterne af menneskenes egen foretagsomhed etablerer sig som selvstændige kræfter overfor dem, er en formulering af denne problemstilling. Marx's ironiske pointe: at »mennesket« så at sige går og falder over sine egne opfindelser, spiller, som andre paradokser, på den sammenblanding af logiske klasser, som begrebet »mennesket« frister til, da det både betyder det enkelte menneske og menneskearten som helhed.

Det er da også karakteristisk, at såvel den nordiske som den klassiske mytologi har været og er storleverandører af navne til store erhvervsforetagender, dampskibe, rumraketter, forlystelsesetablissementer osv. Her gælder det igen: for det synspunkt, der forholder sig til teknologi og samfund som forlængede kropsorganer, som sammenhæng og potensforøgelse, der giver de sociomaterielle strukturer mulighed for identifikation med guderne; for at være eller for at være en del af et kæmpesubjekt. Fra en position udenfor og overfor besidder de sociomaterielle strukturer imidlertid den samme overmagt som adskillige naturkatastrofer.

Sprogligt set betyder organ simpelthen redskab. Da de gamle grækere og romere i sin tid skulle finde på et almenbegreb for deres ekstremiteter var redskabsmetaforen åbenbart den umiddelbart foreliggende. Hvor begreberne »forlængede kropsorganer« og »kæmpesubjekter« ikke figurerer i det moderne dagligsprog, der bruges *organisation* og verbet: *at organisere* flittigt og entydigt. En organisation er således en kombination af mennesker og ting, der retter sig mod at løse en bestemt opgave. Siden anden verdenskrig har den generelle *systemteori* vundet stadig større udbredelse. Denne teoritype interesserer sig for det, der er fælles for systemer på alle niveauer fra mikroorganismer over individ og familie til virksomheder og globale sammenhænge. Overlevelse, grænser, udveksling og ligevægt med omgivelserne er blandt nøglebegreberne.

Tilbøjeligheden til at begribe sociale strukturer ved hjælp af analogier og metaforer fra enkeltsubjektets univers er lige så gammel som de sociale strukturer selv. Thomas Hobbes hentede således sin metafor for staten: Leviathan, det magtfulde, ringlende og mangehovede uhyre, fra det gamle testamente (Torben Hviid Nielsen 1988, s. 57). Adam Smith benævnte tilsvarende markedsmekanismens ordnende og regulerende kraft med en metafor fra anatomen: den usynlige hånd (Smith 1776). C.G. Jungs forsøg på at forklare nazismen mobiliserede i sin tur den germanske udgave af Odin (Wotan), som en bedre forklaring end politik, økonomi og psykologi (Visholm 1990a). Nazisternes mobilisering af folkemasserne så Jung som den gamle oldnordiske guds genopvågning.

Ligeså gammel er velsagtens de ideologiske slagsmål, der har udspillet sig inden for denne metaforik. Magthavere har gennem tiderne anset sig selv for at være hovedet på samfundslegemet omend de undertiden snarere har opført sig som mund og tarme, mens de arbejdende er blevet betragtet som arme og ben, hvorfor man i vidt omfang har overset, at evnen til at

være en arbejdende del af en helhed beror på, at man også respekteres som en helhed i sig selv.

Som Horkheimer og Adorno ovenfor var inde på, foregår den historiske udvikling med focus på forskellige organer til forskellige tider. Det er i dag om muligt i endnu højere grad »hjerneorganet« der er i focus, men nu suppleret med sanserne og de ekspressive organer. Kommunikation, information, kunstig intelligens er tidens nøgleord.

Som en understregning af problemstillingens aktualitet vil jeg afslutte denne indledning med at præsentere nogle teser begået af en efter sin egen mening meget fremsynet personlighed: Stelarc, performancekunstner, ansat ved The Advanced Computer Graphics Centre Collaborative Information Technology Research Institute, Melbourne, Australien. Jeg havde lejlighed til at høre ham fremlægge sine synspunkter på et Projekt Dialog seminar på Niels Bohr instituttet d. 13.-15. september 1991 og referer i det følgende til Benny Lautrups oversættelse af indlægget. I forbindelse med seminaret gav Stelarc en performance, hvor han demonstrerede resultatet af et af sine eksperimenter. Det drejede sig om en kunstig (hybrid) arm, som han kunne forlænge sit legeme med og via forskellig bioelektronisk teknik styre i vidt omfang. Hans teoretiske teser, som jeg i det følgende præsenterer i citatudpluk, bærer overskriften: »Forstærket bevægelse/Forældet begær: Postevolutionære strategier«:

»1. .. Det har ikke længere mening at se kroppen som et *opholdssted* for psyken eller social adfærd, men snarere som en *struktur*, der kan monitoreres og modificeres. Kroppen skal ikke længere ses som subjekt, men som objekt – ikke som et objekt for begær men som et objekt for design. .. Som objekt kan kroppen forstærkes og accelereres og til sidst nå undslippeshastighed fra planeten. Den bliver et post-evolutionært projektil, med *forgrening* og *variation* i form og funktion.

2. .. Kroppen er hverken særlig effektiv eller særlig holdbar i sin struktur. Den *fejler* ofte i sin funktion og bliver hurtigt *udmattet*. Dens ydeevne er bestemt af dens alder. Den er *modtagelig* for sygdom og dømt til en vis og tidlig død. Dens overlevelseshastighed ligger i et snævert område – den kan kun overleve uger uden mad, dage uden vand og minutter uden ilt. Kroppens MANGEL PÅ MODULÆRT DESIGN og dens hyperaktive immunsystem gør det vanskeligt at udskifte organer, der ikke fungerer. .. Det går ikke længere ud på at fortsætte den menneskelige race i al evighed gennem REPRODUKTION, men på at *forstærke* individet gennem REDESIGN. Det væsentlige er ikke længere mand-kvinde *samkvem* men menneske-maskine *samspil*. KROPPEN ER FORÆLDET.

3. *Miniaturiseret* og *biokompatibel* teknologi er landet på kroppens overflade. Selv om det er sket uden store håndbevægelser, er det dog en af de vigtigste begivenheder i menneskets historie – med løfte om fysiske forandringer af det enkelte individ. Teknologi hægtes dog ikke

blot på, men *implanteres* også. .. Som instrument fragmenterede og depersonaliserede teknologien vores oplevelser – som komponent har den mulighed for at SPLITTE ARTEN. EVOLUTIONEN STOPPER NÅR TEKNOLOGIEN INVADERER KROPPEN.

5. .. Teknologien transformerer den menneskelige tilværelse, *udligner* kroppens fysiske muligheder og *standardiserer* den menneskelige seksualitet. Eftersom befrugtningen allerede nu foregår udenfor livmoderen og med muligheden for at ernære forsteret i et kunstigt system, VIL DER TEKNISK SET IKKE VÆRE NOGEN FØDSEL. Og hvis kroppen kan redesignes på modulær vis for at lette erstatning af dens dele, når de går i stykker, vil der TEKNISK SET IKKE VÆRE NOGEN GRUND TIL DØDEN – forudsat at udskiftningsdelene kan fremskaffes. Døden er ikke en forudsætning for tilværelsens ægthed; den er en umoderne evolutionær strategi. Kroppen skal ikke længere repareres, man kan simpelthen få dele *udskiftet*.«

Personlig hælder jeg mest til at betragte dette visionære skrift som en teknologikritisk satire, men jeg er i tvivl. Hele konstruktionen synes dog også at falde sammen med spørgsmålet: »Forældet! I forhold til hvad?«, idet den »postevolutionære epoke« jo i sin konsekvens er erstatningen del for del af mennesker med maskiner. Til hvis fornøjelse? må man spørge. Værd at bemærke er det da også, at Stelarc afslutter evolutionen med opfindelsen af den elektroniske biomekanik og ikke som Leontjew ved det første redskab.

II. Forlængede kropsorganer

Begrebet om de forlængede kropsorganer har to »blinde pletter«, der begge rejser nogle vigtige problemstillinger.

Organ med to ender

Den ene problemstilling opstår i og med, at kropsorganforlængerne ikke er gjort af samme materiale som kroppen og ej heller er fæstet til denne som næsen til hovedet og armene til kroppen. De kan forbindes med kroppen og adskilles fra den igen og har således en selvstændig eksistens. Herved forlenes de forlængede kropsorganer med nogle sociale implikationer, som de biologisk fæstnede organer ikke rummer. De kan skifte ejere og brugere, de kan handles, de kan stjæles og de kan deles.

De forlængede kropsorganers selvstændige eksistens betyder i kombination med koblingsmuligheden, at de kan kombineres indbyrdes og også udover de grænser, som den enkelte krop sætter. Via sammenkoblingen

af kropsorganforlængere bliver det således også muligt at sammenkoble mennesker, hvorved de besynderligste kæmpesubjekter dannes: fabrikker, rumskibe, samfund. Hvor man sjældent bliver uvenner med sin egen hånd, omend man metaforisk kan udtrykke indre splittelse gennem kropslige metaforer (den højre hånd ved ikke hvad den venstre gør, hans krop er fuldstændig adskilt fra hovedet), der ligger der så at sige indbygget i de mere komplekse kropsforlængelser mulighederne for *social konflikt*. Et tidligt eksempel på en sådan i teknologien indbygget social konflikt er galejen. Ved brug af lænker og slavepiskere, masser af slaver og årer udruster indehaveren af galejen sig med en voldsom kropsorganforlængelse, som han ikke forbruger andet end lidt stemmekraft til at bevæge.

Arbejdsorganer og nydelsesorganer

Den anden »blinde plet« knytter sig til *modstillingen arbejde/nydelse*. Fordelen ved at kunne forlænge sine kropsorganer er indlysende når det drejer sig om arbejdslignende processer. Man forøger sin kraft og rækkevidde m.m. og får dermed magt over sin tilværelse subsidiært bliver mindre udsat for naturens luner. Fordelen ved at forlænge kropsorganerne beror faktisk ene og alene på, at kun særligt udvalgte organer forlænges. De resterende må forblive i deres oprindelige proportion. Det er den relative potensering af arbejdsorganerne i forhold til nydelsesorganerne, der er de forlængede kropsorganers rationale. (Jvf. i øvrigt Batesons – i et lidt andet aspekt – interessante betragtninger over de vanskeligheder en hest ville lide, hvis den var nøjagtig dobbelt så stor som en normal hest (1979-/84, s. 48f).

Læseren har, vil jeg gætte på, allerede haft visse seksuelle associationer på overskriften »Kæmpesubjekter og forlængede kropsorganer«. I moderne daglig tale benævnes forskellige genstande da også metaforisk som potensforlængere (biler, tegnebøger, tøj osv.). Det er imidlertid på et symbolsk plan, i modsætning til redskabet der konkret forlænger kroppen, at sportsvognen forlænger potensen – omend en sportsvogn vel i visse henseender tjener samme formål som stenaldermandens kølle og blot fungerer mere behageligt. Konkret bryder menneskene sig imidlertid ikke meget om at forlænge netop det kropsorgan, der her sigtes til, hvad modsætningen mellem fornuft og handling i forhold til kondomer og AIDS jo meget udmærket bekræfter, selvom der da også her er tale om en ret ubetydelig forlængelse. Generelt set skal de forlængede kropsorganer vel minimere den anstrengelse og det besvær, der er forbundet med en bestemt nydelses erhvervelse. Det har mening at opfinde en maskine, der kan producere god mad billigt, men en maskine, der kan spare os for besværet med at spise maden er ren parodi – ligesom en maskine der kan elske, hygge sig osv. tilhører surrealismens raritetskabinet. Forlængede kropsorganer er subjektets forlængelse. På objektes side taler man om erstatningsobjekter.

Dildoer og oppustelige kvinder er således ikke forlængede kropsorganer. Dildoen øger ikke penisens lystfølelse, men derimod fornøjelsen for den kropsåbning den puttes ind i, plastikkdamen nyder ej heller noget. Dildoen og plastikkvinden kan heller ikke noget seksuelt sammen. Placeret som stilleben eller nature (culture) morte træder de ud af erotikkens verden og fortæller noget om kærlighedens vilkår.

Af samme grund kunne den kunstige intelligensforskning have sparet sig sine anstrengelser, da intelligens ikke er noget (er meningsløs) uden subjektivitet og behov (dette ikke for på nogen måde at forklejne de udmærkede regne-, huske-, skrive- og tegneredskaber, der er kommet ud af ambitionerne).

Klogskab og information, der ikke er forbundet med et målsættende/behovsorienteret subjekt er netop hverken klogskab eller information; det er støj.

Aspekter af de forlængede kropsorganers udvikling

Det er en umiddelbart indlysende betragtning, at se urmenneskets stok/kølle som en forlænget arm. Kniven, spyddet, øksen og hammeren følger umiddelbart efter, men synes også at være en forlængelse og forstærkning af negle og tænder. Gryden, stegepanden, bålet og spiddet må i forlængelse heraf ses som en kombineret forlængelse af tænder og fordøjelsessystem, idet de omdanner svært fordøjelige substanser til fremkommelig føde. Beholdere og teknikker til opbevaring og hengemmelse af fødevarer er tilsvarende en forlængelse af mavesystemet, der i mange henseender (ikke alle) er mere praktiske end kamelens pukkel og bjørnens vinterfedtlag. Således er beklædningen også at se som en forlængelse af huden, der gør det muligt at færdes ude under vejrforhold, som hudens egen fleksibilitet ikke rækker til. Huset er i sin tur en forlængelse af tøj, der ligeledes skaber uafhængighed af vejret, men i modsætning til dette muliggør behageligt samvær under dårlige vejrforhold. Skoen, hjulet og hvad deraf følger er en forlængelse af ben og fødder, mens skibe og flyvemaskiner på sin vis inddrager et krydsningsspekt i de forlængede kropsorganers begreb: svømme som fisken og flyve som fuglen.

Et særligt aspekt i teknologiudviklingen er kraft og energi. Vi nævnte, at køllen ikke bare er en forøgelse af armens rækkevidde men også af dens kraft, hvilket skyldes den forøgelse af centrifugalkraften, som forlængelsen bevirker. Energiaspektets nemmeste løsning er jo altid at få andre (mennesker eller dyr) til at tage sliddet og i en mere fordragelig ånd: at kombinere kræfterne i et samarbejde. Løftestænger og taljer forøger løftemulighederne ved at opdele eller udstrække arbejdet. Udviklingen af vind- og vandkraft og senere af dampmaskinen starter imidlertid en ny epoke, idet energiens kilde skifter fra menneske og dyr i mekaniske konstruktioner til selvstændige kemiske processer.

Den forlængede psyke

De forlængede kropsorganers begreb må imidlertid – og særligt påtrængende i informations- og kommunikationssamfundets tidsalder – også indrage de psykiske processers kropslige forankringer. Øjnenes forlængelse starter udviklingshistorisk med udnyttelsen af træer og højdedrag. Senere indføres Kooperationen. Organiseringen af landsbyens nattevagt er en forlængende af øjets rækkevidde og kraft. Ved at organisere en vagtordning bliver mennesket i stand til at se i flere retninger på en gang, det kan pludselig kigge om hjørner og for så vidt også se når det sover. Systemet kræver dog, at der etableres forbindelseslinjer (koblinger) mellem de forskellige samarbejdende øjne og hjerner. Dette kan enten være sendebud eller camouflerede lydssignaler. Udkigstårne og -tønder skaber uafhængighed af det forhåndenværende landskab. Optikkens udvikling bidrager yderligere til øjets forlængelse. Kikkerten forlænger synets rækkevidde betragteligt, hvad man for så vidt også kan sige om mikroskopet.

Sproget kan ses som tanken og forestillingens forlængelse og socialisering. Mange af de aktiviteter, det enkelte menneske kan udføre inden i sin hjerne og krop kan udføres lige så godt eller bedre i fællesskab. Overvejelser bliver diskussion når den flyttes ud af hjernen og ind i et fællesskab. En forestilling kan gøres fælles gennem teatret. Således kan tanken også omvendt ses som sprogets individualisering. Skriften er sproget og tankens forlængelse i tid og rum. Den er en ydre hukommelse, den fraværendes tale og dens mangfoldiggørelse: den ene fraværendes tale til de mange. Udviklingen af videnskab og skrivende kunst beskriver en vedvarende bevægelse fra hjerne til bog, fra bog til hjerne, fra hjerne til bog osv. – en proces Elias Canetti i rystende karrikatur har skildret i romanen »Forblindelsen« (1963/80).

Med de fotografiske teknikker bliver det muligt at opbevare, transportere og reproducere det sete ligesom elektronikken har gjort opbevaring, transport og reproduktion af det hørte muligt. Kombinationen af videokameraer, radiobølger, telefonnet, TV-skærme osv. har i de senere år etableret begyndelsen til et kæmpe netværk af forlængede og kombinerede udtryks- og indtryksorganer.

Endelig har den elektroniske databehandlingsteknik etableret hjerneforlængelser i massivt omfang. Det er som allerede nævnt og af gode grunde ikke lykkedes at erstatte hjernen med elektronik, men netop udtrykket »hjerneforlængelser« synes dækkende for dette forhold.

De vanskeligheder vi omtale i forbindelse de forlængede kropsorganers selvstændige eksistens og muligheder for kombination ud over de grænser den enkeltes krop sætter gælder om muligt endnu mere radikalt i forhold til hjerneforlængelser og forlængelser af indtryks- og udtryksorganer. De forlængede sansorganers nærmest globale rækkevidde udgør umiddelbart et kæmpepotentialer for den enkeltes orientering – i det omfang dennes relation til den moderne sanseteknologi er bestemt ved konsensus. De

forlængede sanseorganers selvstændige eksistens betyder imidlertid, at kikkerten – i tilfælde af konflikt – kan vendes og forvandles til et instrument for den totale overvågning og kontrol. Videre kan man, i forlængelse af omtalen af forholdet mellem arbejde og nydelse, spørge, hvilken glæde man egentlig ville have af det, hvis den moderene kommunikationsteknologi blev ført ud i sin ekstrem og enhver kunne stille ind på de allevegne opstillede kameraer og mikrofoner og mikse sine egne nyheds- og orienteringsudsendelser. Menneskene kan ikke give mere end ganske få ting af gangen opmærksomhed. Dette kan man beklage når det drejer sig om opgaver, der er ubehagelige og som man gerne vil have overstået i en fart eller hvis man har engageret sig i forpligtelser, der overstiger ens kapacitet. Behageligt bliver det dog aldrig, at føre to samtaler på en gang endsige lytte og se på 16 eller flere tv-programmer.

Proportion og perversion

Menneskehedens kropsforlængelsesprojekt indebærer, da den enkeltes biologi kun delvist fungerer som model og projektets rationale netop består heri, nogle fundamentale balanceproblemer. De forlængede kropsorganer er umiddelbart udtryk for menneskets skabende evne. Menneskene skaber sig selv og hinanden dels gennem seksualitet, forplantning, omsorg, familieliv etc. og dels gennem den materielle produktion, hvor de forlængede kropsorganer har deres force. Disse to former for kreativitet er forskellige, men de virker i praksis i høj grad ind på hinanden. Således er præventions-teknikker jo redskaber til erhvervelse af nydelse og reduktion af uønsket besvær gennem kontrol af egen natur. Videre gælder det, at arbejde og nydelse ikke udelukkende er hinandens eksklusive modsætninger, men også undertiden integrerede aktiviteter. Undertiden er lyst og ulyst sammenflettet i arbejdsprocessen og det kan være vanskeligt at afgøre, hvor den ene holder op og den anden begynder. Vore hænder er ikke bare redskaber men også sanseorganer – ligesom øjne og ører ikke blot tjener til orientering, men også til nydelse. Man kan således se arbejde og nydelse som ligeværdige momenter i produktionsprocessen, som refleksionsbestemmelser der implicerer hinanden, man kan se nydelsen som et arbejde, hvorved man skaber sig selv og arbejdet tilsvarende som en konsumtionsproces, hvor subjektet forbruges – men denne relativitet har dog også, som allerede demonstreret, sine grænser (Jvf. Visholm 1981). Generelt gælder det, at kreativiteten bliver absurd foretagsomhed eller decideret destruktivitet, når midlet bliver mål og når mennesker reduceres til midler.

Psykologisk falder det umiddelbart i øjnene, at individets skiftende modi af hhv. sammenhæng og adskillelse fra de sociomaterielle strukturer tilsvarende den narcissistiske personlighedsforstyrrelses svingninger mellem almagt- og afmagts fantasier. Successen for de forlængede kropsorganers projekt kan da også friste til at overføre denne metode på de psykosociale

områder. Hvorfor ikke effektivisere og forbedre børnepasningen, kærlighedslivet og omsorgen for de syge med de forlængede kropsorganers metode? Dette kan da også gøres i vidt omfang: barnevogne, springmadraser osv. er jo udmærkede kropsorganforlængelser. Hvad man bør huske er imidlertid, at det er den kropsligt forankrede lykke, der er målestokken for de forlængede kropsorganers rationalitet, ikke længden af forlængelsen. Stelarc's projekt for kroppens redesign er en forbytning af midler og mål og hans opfindelser leder tanken hen på Janine Chasseguet-Smirgels bog: »Kreativitet og perversion« (1984/86) og dens beskrivelse af pseudokreativiteten i det anale univers, hvor en lort i sølvpapir anses for bedre end en normal penis.

III. Forestilling og virkelighed

Det er efterhånden en kendt sag, at vi ikke handler ud fra virkeligheden selv, men udfra vores forestillinger om den. Der blev i indledningen gjort rede for en række faktorer, der vanskeliggjorde erkendelse af og orientering i den samfunsmæssige virkelighed. Vi skal her på kort form gøre rede for nogle centrale aspekter ved vore forestillingers dannelsesproces.

I den almindelige tilværelse dannes vore forestillinger i en veksleproces med de dele af virkeligheden, som vi bevæger os igennem. I Murray Cox og Alice Theilgaards meget inspirerende bog: »Mutative Metaphors in Psychotherapy. The Aeolian Mode.« (1987) diskuteres forskellen og sammenhængen mellem de to begreber »imagery« og »perception«:

»Selvom det er almindeligt at skelne mellem *perception* og *forestilling*, det førstnævnte omhandlende sanseindtryk, der repræsenterer den ydre verden, og det sidstnævnte som værende en konstruktion i den indre verden i fravær af eksterne stimuli, er det vigtigt at huske at denne skelnen ikke er absolut. En perception er aldrig en kalkering af verden, fordi perception er en aktiv, selektiv og tilpasset proces. ..

Alt dette peger på den kendsgerning, at det er umuligt at drage en skarp skillelinje mellem de to begreber om perception og forestilling. Og, selvom begge er blandet i en kontinuum, er der sædvanligvis dækkende polarisering mellem den eksterne og den interne verden for realitetstestningens bevarelse. I den psykotiske psykopatologi er denne realitetstestning gået tabt.« (s. 123-4; vores oversættelse)

I forhold til den forståelse, der her skal fremlægges, overser Cox og Theilgaard imidlertid et væsentligt perspektiv: det processuelle, tidsfaktoren, det skabende. Hvis man vil skabe noget, hvad enten det er en hyggeaften, en identitet, en karriere eller en storebæltsbro, så må man først gøre sig en forestilling eller en fantasi om det man ønsker at skabe, for så siden at gøre denne forestilling til et stykke virkelighed, der kan sanses og per-

ciperes. I denne forståelse er perception og forestilling begge momenter i samme proces, en vekselp proces, hvor perception og forestilling sammenstilles i gensidig kritik og inspiration. De emner vi gør os forestillinger om, som vi retter vor opmærksomhed imod – subsidiært: som tiltrækker sig vores opmærksomhed, er udvalgt af en kombination af to forskellige processer: *selektiv perception* og *selektiv præsentation*. Vores forestillinger opstår så at sige i skæringspunktet mellem disse to bevægelser.

Den selektive perceptionsproces omhandler, hvorledes vi via sanserne udaf virkelighedens umådelige informationsmængde – bevidst og ubevidst – opfanger og danner strukturerede meningsfulde forestillingsbilleder. Disse processer er forholdvist velbeskrevne i psykologien (Theilgard 1990; Atkinson et.al. 1990). Hvad den selektive præsentationsproces angår er det imidlertid sociologien vi må takke for de relativt få bidrag. Eksperterne i den praktiske del af denne disciplin er skuespillere, reklamefolk og psykopater – uden sammenligning i øvrigt, men vi er alle praktiserende også af gode grunde. De selektive præsentationsprocesser omhandler de anstrengelser vi hver især gør os, bevidst og ubevidst, for at henlede andre opmærksomhed på bestemte siden af vores person eller omverden. Det er især den amerikanske sociolog Erving Goffman, der har forsket i dette emne med titler som fx.: »The Præsentation of Self in Everyday Life« (1959/92). Det er da også Goffman, der har introduceret begrebet »impression management« eller indtryksskontrol.

Georg Simmel har imidlertid allerede i 1908 (1992, s. 383f) opstillet en sammenhæng, der i en bevægelse søger at indfange begge de selektive processer:

- 1) Al interaktion foregår som en proces, hvor de interagerende danner sig forestillinger om hinanden ud fra deres handlinger og handler ud fra deres forestillinger.
- 2) Vi møder altid kun den anden i fragmenter, men vi danner efter bedste evne en helheds- eller en enhedsforestilling af disse fragmenter.
- 3) Disse forestillinger indeholder således både kendte og ukendte elementer (viden og ikke-viden)
- 4) De fragmenter af vores personlighed, som vi i interaktionen præsenterer den anden for er udvalgt efter de formål vi har med interaktionen.
- 5) De fragmenter vi hæfter os ved hos den anden er ligeledes dels bestemt af hvad vort standpunkt tillader os at se og dels af de formål vi har med interaktionen.

Disse selektive processer efterlader således subjektet med en helhedsforestilling, et klassificeret objekt, en ramme, indenfor hvilken, der er *kendte*

og ukendte elementer.

Det ukendte er ikke blot ukendt som sådan, men noget bestemt ukendt, altså ukendt inden for de rammer, der dannes af vores forestillings helhed. Når vi ser et andet menneske på fx. Nørreport station, ser vi umiddelbart et menneske og af de kendetegn, der umiddelbart er til rådighed for vore sanser danner der sig hurtigt en helhedsforestilling: fx. en ca. 30-årig skolelærer af hankøn. Indenfor denne helhedsforestilling er der dele, der er kendte, men der er også talløse dele, som man ved må være der på den ene eller den anden måde, men som man også ved, at man ikke kan vide noget bestemt om.

De helheder, som indrammer vores forestillinger, fremstilles ofte metaforisk som geometriske konstruktioner: grænser, rammer, billeder og æsker, skrin, beholdere eller rum. I nyere psykoanalytisk diskussion omkring begrebet projektiv identifikation overvejer man, om den rette terminologi er at projicere på (on) eller ind i (into) (Sandler 1987). Det er klart at »på« refererer til overfladen, mens »ind i« anfægter personen dybere. Diskussionen er næppe uden inspiration fra Wilfred Bions *container-begreb* (1961), der ser f.eks. moderen/terapeuten som en beholder, der kan rumme, opbevare og »afgifte« vanskelige følelser og fjendtlige indre objekter for barnet. Med container-begrebet har vi således inddraget en tredje dimension og dermed muliggøres ikke bare en dybere (det siger næsten sig selv) forståelse, men også og først og fremmest *en skelnen mellem overfladen og det, der er baglunder*. Denne skelnen mellem overflade og indhold/dybde er samtidig en skelnen mellem *ydre og indre*. Der knytter sig videre den allerede nævnte skelnen mellem *det kendte og det ukendte* og endelig også distinktionen mellem *det reelle og det mulige* til forestillingslivets strukturelle metaforik. Henri Atlan har i bogen »Myte eller Videnskab« (1986/90) understreget en vigtig forskel og relation mellem det mulige og det reelle:

»Som tænkende og erkendende væsener kan vi ved hjælp af fantasien og erindringen få adgang til det muligens domæne, samtidig med at vore sanser giver os adgang til det reelle, og i kraft af dette særlige forhold er vi i stand til at afprøve denne indsnævring, der på en gang er skabende og dræbende.« (1986/90, s. 167-8)

Bachelard har sagt: »Et fuldstændig helstøbt og præcist billede lammer fantasien« (I Krause Jensen 1976, s. 17). Omvendt gælder det, at et billede, der antyder og rummer ufortalte elementer i sin fortælling, sætter betragteren i en spændingstilstand, der beforder fantasien. Dette gælder ingenlunde kun indenfor kunst og billedverden. Det gælder generelt og især i den moderne verden, at vores forestillinger opbygges af reelle elementer der føjes sammen til helheder ved hjælp af erfaring og fantasi.

Man kan sammenfatte dette i begrebsparret: *perceptuelle spor og projektive rum*. Via processerne selektiv perception og selektiv præsentation

udvælges et emne for forestillingen. De udvalgte perceptuelle elementer bestemmer klassifikationen af objektet (menneske, julegave, butik, højhus), udspænder helhedens konturer i tid og rum og antyder indholdets muligheder og begrænsninger – mens erfaring og fantasi udfylder de hulrum som det perceptuelle efterlader og antydningen beforder. Man kan således konkludere, at vi på den ene side har *for meget information* til rådighed, hvorfor vi betjener os af selektiv perception og selektiv præsentation, og på den anden side har *for lidt information* til rådighed, hvorfor vi må supplere perceptionen med erfaring og fantasi.

Som et moment i en målrettet proces (et projekt) kan man med Freud kalde forestillingen en *prøvehandling*. Forestillingen tager karakter af prøvehandling når spændingen mellem det kendte og det ukendte, det reelle og det mulige etc. afløses af en bestemt hypotese/fantasi om hvad, der er tilfældet. Vi kan forsinke vores response på omverdenens stimuli og overveje hvilket response vi vil give og om vi i det hele taget vil respondere. Prøvehandlingsbegrebet ligger forholdsvis tæt op af begreber som gisning, dagdrøm (Freud), plan, hypotese, abduktion (Pierce/Eco), konstruktion (Kelly). I forestillingens medium udvikles en antagelse om hvad der vil ske hvis man gør sådan og sådan, men først den reelle handling afgør hypotesens holdbarhed og gisningens overensstemmelse med virkeligheden. Det er i praksis prøvehandlingen må stå sin prøve. Dette kalder Freud *realitetstestningen*.

Det forholder sig imidlertid således, at forholdet mellem forestilling og realitet langt fra altid lader sig teste. Det er en ganske enkel procedure at undersøge en julegaves indhold og teste dettes overensstemmelse med forestillingen, mens det er en langvarig og uafsluttelig proces, at teste sine forestillinger om såvel et andet menneske som sig selv.

IV. Projektiv identifikation

Den måde, hvorpå vi netop har gjort rede for forestillingernes dannelsesproces, er kendetegnet ved gennemgående at abstrahere fra den vekselsproces, der opstår, når to eller flere interagerer sammen og på forskellig vis præsenterer deres forestillinger for hinanden. Begrebet projektiv identifikation omhandler netop denne proces. Begrebet kan føres tilbage til den klassiske psykoanalyse (Melanie Klein) og Tavistock. Det har haft en omtumlet skæbne (Jvf. Visholm 1991), men med Thomas H. Ogdens »On projective identification« (1979) finder begrebet den platform, hvorfra det i de følgende år spreder sig som ringe i vandet. Ogdens fremstilling placerer begrebet projektiv identifikation som en åbning i psykoanalysen mod en interpersonel psykologi (Ogden 1979, s. 357). Han bestemmer begrebet således:

»Projektiv identifikation er et begreb som indfanger hvordan en følelses-tilstand som modsvarer de ubevidste fantasier hos en person (den proj-

cerende/senderen) fremkaldes hos og bearbejdes af en anden person (modtageren), d.v.s. hvordan en person anvender en anden person til at opleve og rumme (containe) en side af sig selv. Senderen har den primitive ubevidste fantasi at skille sig af med en ikke ønsket eller truende del af sig selv (deriblandt ikke mindst indre objekter) og at deponere og ihærdigt kontrollere denne del hos en anden person. Den projicerede del af selvet opleves som delvis tabt og som tilhørende den anden person. I sammenhæng med denne ubevidste projektive fantasi sker en interpersonel interaktion gennem hvilken modtageren presses til at tænke, føle og handle på en måde som modsvarer de udstødte følelser og de selv- og objektrepræsentationer som indgår i den projektive fantasi. Modtageren presses med andre ord til en identifikation med en bestemt del af senderen, som denne ikke vil kendes ved.« (Ogden 1982/87, s. 19-20).

Det, der adskiller begrebet projektiv identifikation fra de to begreber, som det er sat sammen af, er, at projektiv identifikation kræver mindst to personers aktive deltagelse i en interaktion, der involverer begge (samtliges) personlighed. Man kan udmærket projicere sine forestillinger ind i andres »projektive rum« uden at disse behøver at være tilstede andet end i ens forestilling og man kan ligeledes identificere sig med andre, placere dele af deres personlighed i sit eget »projektive rum« uden at disse leverandører behøver at være tilstede endside tage notits. Forlængst afdøde historiske personer udsættes således løbende for projektion og identifikation, mens de for evigt er afskåret fra at deltage i projektive identifikationsprocesser. Disse processer indebærer, at projektionen *præsenteres* for modtageren og at denne både identificerer sig og præsenterer sin identifikation for den projicerende. Da der i den psykoanalytiske diskussion har hersket en del uklarhed om dette har jeg i artiklen: »Der skal to til en projektiv identifikation. Om de interpersonelle implikationer af projektive identifikationsprocesser med udgangspunkt i T.H. Ogden, O.F. Kernberg og R.D. Laings teorier« (1991) foreslået følgende præcisering:

»Det 'pres' der udøves i projektive identifikationsprocesser behøver altså blot at være selve *projektionens præsentation*. Heraf ser man altså, at projektioner kan have to tilstandsformer: dels som indre billede, der styrer handlingslivet i forhold til det objekt som billedet forestiller og dels som præsenteret indre billede, der netop som *præsenteret* billede kræver/inviterer til reaktion (identifikation, distance eller afvisning). Det er således ikke senderens pres, men derimod modtagerens identifikation, der gør projektiv identifikation til projektiv identifikation. Enhver præsenteret projektion udgør et pres, idet den identificerer modtageren med et eller andet. Først når *modtageren identificerer sig med den præsenterede projektion* forvandler projektionen sig til en projektiv identifikationsproces.

Begrebet *projektion* indeholder således både begrebet *identifikation* – i betydningen at sætte eller gøre to ting identiske – og begrebet *differentering* – i betydningen at sætte eller gøre to ting forskellige. En gennemført projektiv identifikationsproces består således i en 'enighed' mellem A og B om, at A er forskellig fra det projicerede og B er identisk med det projicerede. Således ligger det implicit i den projektive identifikationsproces, at modtageren, der identificerer sig med det projicerede, samtidig projicerer et komplementært indhold retur, altså bekræfter, at A ikke længere besidder det projicerede. I den mest almindelige (i psykoanalytiske sammenhænge) betydning af begrebet *identifikation* placerer subjektet imidlertid lighedstegnet mellem et 'noget' tilhørende objektet og sig selv. Den identifikation, der er indeholdt i projektionen er – i overensstemmelse med begrebet *projektion*: udkast (latin) – omvendt: Subjektet identificerer et noget, der tilhører det selv, med objektet. Den i projektionen indeholdte identifikation identificerer altså *den anden* med noget, mens den almindelige identifikation identificerer *sig* med noget. I begrebet projektiv identifikation er der altså tale om en *dobbelt identifikation*: subjektet identificerer objektet med en del af sig selv og objektet identificerer sig med denne del af subjektet – og om *dobbelt projektion*: subjektet projicerer en del af sit selv over i objektet, der projicerer det komplementære element retur. Den megen forvirring omkring begrebet projektiv identifikation skyldes åbenbart, at man har vænnet sig til at forstå identifikation som 'at identificere sig' omend det sprogligt set blot betyder at sætte eller gøre to ting identiske.« (Visholm 91, s. 14-15)

Blandt grundene til, at mennesker i vidt omfang identificerer sig med projektioner, er for det første, at mange projektioner i det store og hele er sande eller i det mindste ikke udtrykker noget, der afviger drastisk fra modtagerens identitetsopfattelse. Man taler i denne forbindelse om, at modtageren har en rem af huden selv eller ligefrem en knage (a hook) som projektionen kan hænges op på. Det er her værd at bemærke, at meget af det materiale der projiceres er *almene og relative egenskaber* hos mennesket: aggression, vrede, grådighed, angst, omsorg, afhængighed, depression, seksuel opstemthed, selvstændighed, stolthed etc. Disse egenskaber er alle mennesker i besiddelse af og når man alligevel bruger dem til at karakterisere hinanden med er rationalet, at vi besidder disse egenskaber i forskellig grad og at de er sammensat på forskellig vis hos den enkelte. Der er lavet mange morsomme og afslørende eksperimenter (F.eks. Atkinson et. al. 1990), der viser, at vi er meget tilbøjelige til at identificere os personligt med helt almene beskrivelser af mennesker – og det er ikke blot astrologerne, der i denne tilbøjelighed har fundet et levebrød.

For det andet er vi, som demonstreret ovenfor, konstellationer af perceptuelle spor og projektive rum for hinanden og – ejendommeligt nok – også for os selv. Når subjektet gør sig selv til genstand for undersøgelse,

vil vide mere om sig selv, lære sig selv at kende, konfronteres det også med store områder af ikke-viden. Gennem sansernes samvirke og spejlinger fra såvel spejle som andre mennesker indsamler vi informationer, som vi prøver at samle i et helhedsbillede: en identitet. Man erfarer på denne vis, at andre kan vide noget om en, som man ikke selv vidste. Øjnene er eksempelvis placeret på kun en af det projektive rums vægge og de retter sig udad og ikke indad. Spredningen i de taktile sanseceller bevirker undertiden, at man kan have en krumme på kinden, som man hverken kan se eller føle, før man er så heldig, at et andet menneske henleder ens opmærksomhed derpå, og man så med hånden kan gribe krummen og føre den ind i sit synsfelt. Det ubevidste er for så vidt et lignende rum, hvori vi ved, at der opbevares information om os selv, som vi dog først kan stifte bekendtskab med, når vi overrasker os selv eller får hjælp af en andens blik. Når A og B interagerer med hinanden ved de således hver især, at de kan se noget ved den anden, som den anden ikke selv kan se, og at den anden kan se noget ved dem selv, som de ikke selv kan se. Når A og B betragter sig selv og hinanden opstår der således en særlig figuration af viden og ikke-viden:

1. En del af A er kendt af ham selv og kendt af B: Dette er den åbne/synlige og bevidste del.
2. En del af A er kendt for ham selv og skjult for B: Dette er den skjulte og bevidste del.
3. En del af A er ubevidst for ham selv og kendt af B: Dette er den åbne/synlige og ubevidste del.
4. En del af A er ubevidst for ham selv og skjult for B: Dette er den skjulte og ubevidste del.

Disse almene forhold bevirker, at man ikke uden videre kan afvise enhver projektion som falsk. Man kan jo ikke afvise at senderen kan have set noget ved en, som man ikke selv har haft øje for. Dette forhold kan anvendes i både forførende og smigrende øjemed og med nedvurderende og usikkerhedsskabende motiver for øje. Tilbøjeligheden til identifikation afhænger således af modtagerens personlighed og dennes aktuelle forfatning. Ligefremt formuleret kan man sige, at figurationen af viden og ikke-viden i interpersonelle relationer danner et ikke ubetydeligt spillerum for at trække kaniner ud af hinandens indre. Når man er forelsket er det især søde og sexede, smukke og stærke kaniner med romatiske fremtidsplaner, der dukker op fra dybet, mens uhyrer og drager trænger sig på i konfliktperioder.

I »Parforholdet« (Jakobsen og Visholm 1987) har vi gjort rede for typiske forløb af gensidige projektive identifikationsprocesser i parforhold.

Udgangspunkt for pardannelsen er en ubevidst konstateret fælles grundkonflikt f.eks. usikkerhed på egen kønsidentitet (psykoseksuel fiksering i den falliske fase). I forelskelsen polariseres rollerne omkring denne grundkonflikt, hvorved parforholdet bliver en fælles forsvarsmekanisme (kollusion) mod den angst, der knytter sig til grundkonflikten. Rollepolariseringen opstår gennem gensidig fortrængning og projektion. Manden fortrænger sine kvindelige sider og projicerer disse over i kvinden, der kvitterer ved at fortrænge sine mandlige sider og projicere disse over i manden. I det lange løb overanstreges og frustreres begge parter. Det er anstrengende at skulle være »rigtig« mand/»rigtig« kvinde 24 timer i døgnet og tilsvarende frustrerende at måtte give afkald på at realisere halvdelen af sin person. I kollusioner fører den gensidige identifikation med hinanden projektion således i første omgang til dannelsen af en fælles forsvarsmekanisme, der på kortere sigt eliminerer angsten, men på længere sigt bryder sammen i angst og åben konflikt.

De interpersonelle konfigurationer af gensidig viden og ikke-viden rummer på et generelt plan både potentialer for manipulation, bedrageri og forførelse og for kreativ omgang med tilværelsen. Man må jo skabe sin tilværelse i fantasien før man kan skabe den i virkeligheden og det behøver langt fra altid at være af det onde, når man digter med på hinandens liv.

Når man betragter de sociomaterielle strukturer i samfundet som forlængede kropsorganer udvides og kompliceres feltet af perceptuelle spor og projektive rum, af figurationer af viden og ikke-viden. Storbyen er således som konstellation af forlængede kropsorganer bl.a. karakteriseret ved, at menneskene som overflader med bagvedliggende projektive rum går rundt mellem hinanden og ind og ud gennem døre og porte i husenes facader fra det ene projektive rum til det andet.

IV. Kæmpesubjekter – konstruktion og dekonstruktion

»Hvis folk definerer situationer som virkelige, så er de virkelige i deres konsekvenser«

(»Thomas-teoremet« fra foredraget »Den selvopfyldende spådom« af Robert K. Merton (1938/78, s. 152)

I det moderne samfund eksisterer der flere forskellige former for kæmpesubjekter. De kan konstrueres på forskellige måder og har forskellige grader af realitetsstatus. Nogle kræver medlemskort og ansættelsesbrev, andre påtvinges man fra fødslen og atter andre kan man være del af uden nogen sinde at opdage det.

Nogle kæmpesubjekter eksisterer blot i individets hjerne, som *indre projektion*. Den paranoide, der føler sig forfulgt af hele samfundet, har

lige som den ensomme og depressive, der ser samfundet som et stort og varmt glædesfuldt fællesskab, hvor blot han eller hun ikke kan være med, trukket et skel mellem sig selv og resten af samfundet og i forestillingen pustet samfundet op til et stort sammenhængende subjekt, der rummer hhv. det onde og forfølgende eller det gode og lystfyldte. Begge disse individer lever som om deres forestilling var virkelighed, men kun interesseret udspejlingen kan aflokke dem deres verdensbillede og ofte får ingen andre kendskab til det kæmpesubjekt, som de hver især går og kæmper med.

Noget mere realitetsgrad har de *præsenterede projektioner*. Jo flere, der jo oftere i samtale og diskussion fremmaner et kæmpesubjekt, jo flere vil jo oftere se virkeligheden som om dette kæmpesubjekt faktisk eksisterede. Jo flere der jo oftere understreger, at fx flygtningene i landet er et problem, der truer med at vokse samfundet overende, jo oftere vil opmærksomheden hæfte sig ved tegn og spor, der bekræfter problematikens truende karakter. Som tidligere nævnt udgør enhver præsenteret projektion et projektivt pres – i dette eksempler går presset i retning af identifikation med enten den udpegede trussel eller de truede.

Projektive pres kan også antage voldelig og tvingende karakter. Således tvinger eksemplarisk afstraffelse af afvigelser menneskemængder til at opføre og opfatte sig som en homogen masse af ens partikler. Nazisternes jødeforfølgelser der gennem propagandaapparatet fremhæver og forstørrelser enkelte træk og abstraherer fra andre tegner et billede af jøderne, der bliver en social realitet som alle må forholde sig til. Moskvaprocesserne opnåede således gennem tortur at tvinge de påståede forræddere til efterhånden at opfatte sig selv som sådanne.

Projektiv identifikation skaber de mest realistiske kæmpesubjekter. Hvis en gruppe udpeger en anden som noget og denne anden gruppe ser sig selv som dette selv samme noget, da er der opstået et kæmpesubjekt, som man må regne med.

Man kan opregne fem forskellige *konstellationer* af relationer mellem individ og kæmpesubjekt. Hvis man tager en given population af individer kan man på forskellige måde trække skel og oprette forbindelser ved at fremhæve forskelle og ligheder. Dette er som beskrevet ovenfor den formelle mekanisme i projektion og identifikation. Individet i populationen kan se denne som opdelt i et OS og DIG. Individet identificerer sig med kæmpesubjektet og afgrænser sig med dette fra den afvigende ener. Individet kan tilsvarende identificere sig med en del af population og afgrænse denne fra resten i et OS og DEM. Endelig kan individet konstruere er opdelingen MIG og DEM, hvor individet ser selv som afvigeren overfor kæmpesubjektet.

Kæmpesubjektet har ikke noget mig, da dets sjælelige kvaliteter kun eksisterer på sammenskudsbasis. Kæmpesubjektet kan derfor kun konstruere to forskellige konstellationer hhv. OS og DEM og OS og DIG.

Denne trafik der gennem enten intern forestillingsaktivitet, præsenteret

projektion eller projektivt pres trækker skel og opretter forbindelser mellem populationens individer er en fremgangsmåde, der distribuerer egenskaber og identitet i populationen. På et rent formelt plan er der blot tale om en neutral logisk operation: opregning af forskelle og ligheder i forhold til bestemte variable i en given population (så og så mange rødhårede, så og så mange blonde osv.), men opdelingen skaber den illusion, at fællesskabet er dybt og substantielt og forskellene omfattende og væsentlige. De kriterier der skelnes ud fra er objektive og reelle (rødhårede, jøder, psykologer etc.), men så såre denne skelnen præsenteres oprettes der tilsvarende projektive rum, hvor fantasi og erfaring kan placere en mængde af andre egenskaber, som der ikke uden videre er dækning for i realiteten. Udsagnet: »Jensen spiser aftensmad lige som Saddam Hussein« siger formelt blot dette, at både Jensen og Hussein ligesom hovedparten af jordens befolkning spiser aftensmad, men hvis Jensen hørte udsagnet ville han alligevel have god grund til at blive fornærmet.

De fem forskellige konstellationer mellem individ og kæmpesubjekt kan hver især have forskellig *psykologisk værdiladning*. Man kan føle sig udenfor resten af populationen både fordi man er bedre end resten og fordi man er dårligere. Man kan skubbe et medlem ud af fællesskabet som enten helt eller skurk. Man kan trække forskellene op mellem to grupper for at undersøge mulighederne for samarbejde ligesom det tilgrundliggende motiv kan være ønsket om at undertrykke og udbytte de anderledes.

Kæmpesubjektets *levetid* og *boligforhold* varierer betragteligt. Da kæmpesubjekterne i modsætning til individer kan udskifte deres dele løbende er der ikke noget principielt til hinder for, at de kan leve evigt. Kirken og enkelte slægter er sådanne nærmest uddødelige kæmper. På den anden side kan kæmpesubjekter også have en levetid, der er kortere end døgnfluens, hvis fx dets eneste opgave er en enkelt manifestation for at fejre EM-heltene eller udtrykke en kritisk holdning til et besøgende statsoverhovede. Kun spontant opståede folkemasser tilbringer hele livet udendørs. En institution som L.O. kan ses som et kæmpesubjekt, hvis arme rækker ud i flertallet af danske boliger og hvis hoved holder til i hovedsædet i L.O.-bygningen. Undertiden, ved møder og kongresser trækker det armene ind til hovedet og udveksler meninger efter fastsatte regler mellem de enkelte kropsdele. Ved atter andre lejligheder gennes alle kropsdelene ud under åben himmel for både at vise sig selv og resten af befolkningen hvor stort dette kæmpesubjekt faktisk er. Kæmpesubjekter besidder også forskellig grad af *mobilitet*. Den spontane masse er bevægelig og fleksibel mens en fabrik principielt er naglet til jorden og kun med store omkostninger lader sig flytte. Jo flere forlængede kropsorganer, der hører til et bestemt kæmpesubjekt, jo mere magtfuldt virker det selv når det hviler sig og alle dets menneskedele er gået hjem for at holde fri. Således benytter mange kæmpesubjekter sig ligesom individet af »impression management« og imagepleje. Jo mere kæmpesubjektet kan præsentere sin *overflade* på bygninger, plakatsøjler og billedskærme jo mere giver det anledning til

forestillinger om dets magtfuldhed og allestedsnærværelse.

Man kan med henvisning til Sartre (Jensen og Vestergaard 1973) endvidere skelne mellem *serielt organiserede* og *fusionerede* kæmpesubjekter. De serielt organiserede kæmpesubjekter består af mennesker (og ting), der ikke har noget forhold til hinanden, men blot indtager samme position i forhold til et bestemt kriterie, som fx de rødhårede, lavindkomstgruppen, de enlige mødre. Disse kæmpesubjekter er ikke fusionerede, idet de ikke har opbygget en organisation med arbejdsdeling og program. Når de alligevel må betegnes som kæmpesubjekter skyldes det, at det jo står folk frit for at udpege grupper af populationer som kæmpesubjekter. Præsident Nixon havde meget held med en sådan manøvre, da han opfandt Det tavse Flertal. Med denne projektion fornærmede han indirekte oppositionen, der jo logisk set måtte være Det højtråbende Mindretal og monopoliserede samtidig retten til at tale på det tavse flertals vegne, idet enhver, der protesterede mod hans tolkning, jo samtidig brød tavsheden og derved meldte sig ind i Det højtråbende Mindretal. Nikson er dog ingenlunde den eneste der konstruerer kæmpesubjekter på denne vis. Det repræsentative demokrati bygger i kraft af systemt med hemmelige stemmeafgivelser på et komplekst serielt system af projektive rum. Stemmeafgivningen foregår i civiliserede lande i små lukkede rum. Stemmesedlen foldes sammen, når rummet forlades og stemmen befinder sig således inde i sedlen skjult for nysgerrige blikke. I samme øjeblik krydset er sat forsvinder de overvejelser, der lå bag, og det overlades til de valgte at tolke på motiverne.

Det enkelte individs forhold til de kæmpesubjekter, det identificerer sig med/identificeres med, kan have mange forskellige *identifikationgrader*. Klosterfællesskabet kræver total identifikation, mens en pensionskasse kun kræver en forholdsvis ubetydelig del af medlemmernes tid og tanker. En hær er i denne forbindelse et interessant kæmpesubjekt. Af soldaterne kræves i krigstid total identifikation: enhver skal gøre som det bliver befaleet og den enkelte må ofre sit liv for helheden. Fjendens soldater identificeres kun som dele af kæmpesubjektet: fjenden, som det jo gælder om at bekæmpe. Når kampsignalerne lyder sker der imidlertid det interessante, at flertallets identifikation med helheden bryder sammen. Man har forholdsvis præcise beregninger over hvor stor en procentdel af en styrke, der opretholder identificeringen og hvor stor den restgruppe er, der af angst og panik forvandler sig til biologiske enkeltindivider. På baggrund af denne gennemgang af dimensionerne i kæmpesubjekternes anatomi og fysiologi skal vi afslutningsvis analysere to konstellationer af relationer mellem individ og kæmpesubjekt.

Kollusive kæmpesubjekter

Den franske socialfilosof Michel Foucaults analyser af kriminalitet, psykiatri og seksualitet kan i høj grad ses som afdækning af strukturelt foran-

krede gensidige projektive identifikationsprocesser af typen kollusion. En kollusion er et ubevidst samspil for to, hvor parterne danner en rollepolari- seret relation for at dække over fælles ubevidste konflikter. I »Overvågning og straf« (1975/77) fremlægger Foucault en model, der i vidt omfang kan generaliseres for flere beslægtede variationer af temaet normalitet/afvigelse (Jvf. Visholm 1990b og 1990c).

Hvad fx de psykiske lidelser, galskaben, angsten og vanviddet angår, etableres i det moderne samfund en kollusion af følgende struktur. Freud selv trak ikke nogen kvalitative grænser mellem de neurotiske og de »sun- de«, men mente, at der snarere end et enten-eller var tale om et mere eller mindre. Det viser sig da også, at omkring hver 5. dansker gør brug af psykiatrien på et eller andet tidspunkt i sit liv og at de allerfleste således har galskaben inde på livet i et eller andet omfang. Mange kender da også til, i pressede eller kriseprægede situationer, at være angste for at bryde sammen eller blive vanvittige og litteraturen er da også fuld af historier om hvorledes ulidelige spændinger og konflikter kan føre til psykoser. Endelig rummer galskaben, ikke mindst skizofrenien, en stor fascinations- kraft, på grund af dens undertiden farverige overskridelse af den konforme normalitets regler og forestillinger. Alligevel udtrykker de normale massive mængder af foragt mod de psykisk lidende og sproget er da også særligt farverigt i folkepsykiatriens nomenklatur. Den psykologiske logik i systemet er, at den galskab og angst, som alle medlemmer af samfundet i større eller mindre grad deler, projiceres ind i de psykiatriske patienter og i de huse, hvori de opholder. Da patienterne har papir på deres status som patient og husene bærer skilte, der klart deklarerer indholdet er der ikke megen mulighed for andet end at identificere sig med projektionen. Fra psykiatrien, såvel fra de ansatte som fra patienterne, sendes den komple- mentære projektion retur: at de derude ligesom de ansatte er de raske og normale. Den forestilling, at det det forholder sig med psykisk lidelse som med brækkede ben: at man enten har det eller ikke har det, installeres som institution via det psykiatriske system. I praksis udgør dette en ekstra be- lastning for patienterne, der når de indlægges ikke bare må døje med deres aktuelle lidelse, men også med ekkoet af egne og venners og bekendtes foragtende replikker om de sindsyge. Under indlæggelsen fremtræder den normale verden, livet »ude i samfundet« som truende, fyldt med krav og foragt mod dem, der ikke kan klare sig. Når udskrivningen nærmer sig opstår hos patienten det håb, at han eller hun ved udskrivelsen kan lægge angsten og vanviddet bag sig, efterlade det på afdelingen og aldrig mere blive en del af det. På denne måde overbelastes og frustreres både de nor- male og de gale. Den angst og lidelse, der hører med til tilværelsens almin- delige forløb, trækkes ud af de normales verden og forskydes til institutio- nerne, hvor de indlagte vel har rigeligt at gøre med deres egen angst og lidelse.

Tilsvarende konstellationer af medieformidlede gensidige projektive identifikationsprocesser kan man finde på områder som seksualitet (kollusio-

nen mellem de normale og de afvigende), køn (kollusionen mellem kæmpe-subjekterne mænd og kvinder), kollusionen mellem de fremmede og de indfødte osv.

Storbyens drager

Det er et karakteristisk træk ved storbyen at individerne i vidt omfang (i delområder af deres sociale liv) er anonyme for hinanden, udskiftelige og tilfældige. Dette bevirker, at individerne i vidt omfang både identificerer sig og bliver identificeret med hinanden, da de jo som tilfældige, udskiftelige og anonyme ikke er forskellige fra hinanden.

Konceptet om de perceptuelle spor og de projektive rum vinder i storbyen en særlig signifikans. I landsbyfællesskabet er der ikke nær så megen plads til fantasien, da sammenhængen er til at overskue og man kender de mennesker, man ser. Til gengæld kan den fremmede (Jvf. Simmel 1908 og Visholm 1991), der kommer forbi og måske tager ophold nogle dage, aktivere fantasien. I storbyen er kroppen et projektivt rum, huset er for så vidt en forlængelse af kroppen lige som tøjet og storbyen er en kombination af alle disse forlængede kroppe.

En metafor om samfundet/storbyen, der har vundet vid udbredelse, er skoven eller junglen (Jvf. Asplund 1976). Allerede midt i det 18. århundrede skrev Henry Fielding om London:

».. the whole appears as a vast Wood or Forrest, in which a Thief may harbour with a great Security, as a wild Beast do in the Deserts of Africa or Arabia.« (Citeret fra Asplund 1976, s. 16)

Rolling Stones' turne i 1990 blev lanceret under overskriften: The Steel Wheel/Urban Jungle Tour. Hvad der kendetegner såvel storbyen som skoven er, at begge rummer et stort antal af hulrum, hvor man ved, at nogen kan skjule sig (og hvor man selv kan skjule sig), og man ligeledes ved, at man ikke kan vide om det er tilfældet, at nogen faktisk skjuler sig (eller blot opholder sig) i disse hulrum. Og ligesom skoven i eventyrene inspirerer og tiltrækker fantasien og skaber forestillinger om lidenskabelig kærlighed og brutale røveriske overfald er storbyjunglen et festmåltid for fantasien.

Medierne, aviser, ugeblade, radio og TV, spiller en central rolle i det moderne storby-samfund. De formidler oplysninger om den helhed alle samfundsmedlemmerne deltager i. Oplysningen består på den ene side af beskrivelser af usædvanlige begivenheder og på den anden side af statistisk og regnskabsmæssig information. Oplysningen er således udspændt mellem et abstrakt og alment niveau og et konkret, sanseligt og personligt. Det har vist sig, at folk er mest tilbøjelige til at bruge penge på oplysning, der indeholder sanselige og konkrete informationer og hvor

det er muligt at identificere sig eller at tage afstand.

Der føres som bekendt statistik over hvor mange der dør eller kommer til skade i trafikken, ved selvmordforsøg, ved mordforsøg; over hvilke sygdomme, der kræver flest ofre. Lige så præcist man kan forudsige disse størrelser – lige så umuligt er det på forhånd at udpege hvem, der er hvem. Bateson har formuleret dette paradoks således, at divergente processer er uforudsigelige, mens konvergente processer er forudsigelige eller m.a.o. »det almene kan vi vide, men det særlige unddrager sig os« (Bateson 1979/84, s. 32). Som alment eksempel bruger Bateson bl.a. en kæde: Man kan meget nøjagtigt fastslå ved hvilken belastning en kæde knækker, men at finde det svageste led bliver jo sværere jo bedre kæden er, idet en god kæde er kendetegnet ved at alle leddene er lige stærke. Det paradoksale her består i følge Batesons Russel inspirerede tænkning i, at domme af forskellig logisk type sammenblandes. Domme om klasser kan ikke overføres på individer.

Dette forhindrer imidlertid ikke individerne i at inddrage den statistiske erfaring i deres forestillingsliv eller i at handle ud fra de forestillinger de gør sig på baggrund af deres statistiske viden. Hvor forestillingslivet imidlertid er sanseligt og konkret, der er statistikken usanselig, abstrakt og vanskelig at visualisere. Det er altid morsomt lægge ører og øjne til fantasifuld statistisk visualisering, men strengt taget siger det vel ikke særligt meget, at havregrynsparterne der blev anvendt ved KFUK-spejdernes landslejr i 1978, hvis de blev lagt ved siden af hinanden ville række fra Odense til Fåborg. Selvom man ved, at der i Danmark i 1991 blev begået 57 mord og at dette ligger indenfor samme størrelsesorden som i de foregående år, så gør det et voldsomt indtryk på en når man hører, at en ganske almindelig midaldrende mand har kvalt sin kone og to børn. Hvor man til hverdag forestiller sig, at danskerne hver dag pænt går hjem og spiser aftensmad og ser TV, og man måske ligefrem holder af at grine lidt af sig selv og de andre danskere fordi vi er så kedelige og forudsigelige, så sætter et enkelt mord gang i fantasien. Strengt taget ved vi jo ikke, om alle de andre faktisk er så kedelige som vi tror. Vi kan godt nok selv se, hvad de køber ind i supermarkedet og det er jo ikke specielt usædvanligt, men vi ved jo faktisk ikke, hvad de foretager sig hjemme i deres boliger. Sådanne oplevelser giver uro og sætter tanker i gang.

Ligesom man er spændt når man har tippet eller deltager i et lotteri er det spændende at leve i det moderne samfund med dets statistiske trusler. Ligesom nogen er tilbøjelige til at bruge gevinsten før den er vundet er andre parate til at identificere sig med enhver tænkelig ulykke. Batesons advarsel mod at sammenblende logiske klasser efterlader da også individerne rådløse. Og det falder da heller ikke lige for hvorledes man rationelt bør forholde sig – omend forsikringsselskaberne lever af at have meninger om dette.

Dette specifikke forhold mellem viden og ikke-viden, der dannes i storbyer bevirker en særlig og permanent spændingstilstand: antallet af

projektive rum hvori mord og selvmord, romantik og perversion, konspiration og forbrydelse, kunst og poesi osv. kan udfolde sig er så stort, at vi aldrig vil få overblik over dem alle – vi har adgang til dem med vores fantasi og vi kan retlede denne med vores viden, erfaring og statistik. Der forbliver dog altid store hulrum, hvor fantasien kan trænge ind.

Hvis man vil terrorisere en moderne bybefolkning kræves kun beskedne midler og et godt samarbejde med pressen. Det lykkedes således Bombemanden (Jvf. Lunøe og Visholm 1981 & 1982), at modificere adfærden hos store dele af den Storkøbenhavnske befolkning ved at placere et beskedent antal bomber i byen således, at det fremstod helt tilfældigt hvem, der blev ofre for dem. Han ledsagede nogle af bomberne med breve, der henvendte sig til befolkningen («Hej igen lille Danmark») og antydede, at den aktuelle bombe var nr. 1 i en af flere serier. Ved at lade tilfældet udpege sine ofre melder terroristen så at sige hele befolkningen ind i et negativt lotteri: ulykkelotte. For at være deltager skal man blot færdes i Storkøbenhavn. Metoden er, med et mere fordrageligt sigte overtaget af skattevæsenet og DSB, der med stikprøvekontroller minimerer omkostningerne ved at kontrollere skatteborgere og kunder. Ved at forlænge sin krop med storbyens hulrum og ved at alliere sig med tilfældet og medierne formåede bombemanden at puste sig selv op til et reelt kæmpesubjekt. Byen bliver hans forlængede krop og via denne intimiderer han masserne.

Dekonstruktionen af kæmpesubjektet Bombemanden fra Gladsaxe var for så vidt ganske enkel. I samme øjeblik han blev pågrebet og synlig, forsvandt de mange mulige steder han kunne tænkes at være. Han var hvor han var, adskilt fra de forlængede kropsorganer, ikke længere noget kæmpesubjekt, nu blot et biologisk afgrænset individ. De drager der pustes op, når konstellationen ikke er individ versus samfund, men derimod OS versus DEM, er tilsvarende vanskelige at dekonstruere.

Med denne artikel håber jeg på at have leveret et udkast til både et sæt skruenøgler, der kan bruges til at skrue de ondartede drager fra hinanden og et par strikkepinde, der kan bruges til at strikke nogen søde, erotiske, inspirerende og hjælpsomme kæmpesubjekter sammen.

LITTERATUR

- ADORNO, Th.W. (1966): *Negative Dialektik*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1966.
- ASPLUND, J. (1976): *Bertillon og Holmes*. Klods Hans.
- ATKINSON ET.AL. (1990): *Introduction to Psychology*. HBJ, int.
- ATLAN, H. (1986): *Myte eller videnskab*. Forlaget Ask 1990.
- BATESON, G. (1979): *Ånd og natur*. Rosinante 1984.
- BION, W.R. (1961): *Experiences in Groups*. Tavistock/Routledge 1989.
- CANETTI, E. (1935): *Forblindelsen*. Arena 1980.
- CHASSEGUET-SMIRGEL, J. (1984): *Kreativitet og perversion*. Forlaget politisk revy 1986.

- COX, M., THEILGAARD (1987): *Mutative Metaphors in Psychotherapy. The Aolien Mode*. Tavistock Publications, London.
- ECO, U., (1983): »Horn, hove og sko.« In.: *Eco: Middelalderens genkomst og andre essays*. Forum 1988.
- FOUCAULT, M. (1975): *Overvågning og straf*. Rhodos 1977.
- GOFFMAN, E. (1959): *Vore rollespil i hverdagen*. Hans Reitzels Forlag 1992.
- HANSEN, N.G. (1991): *Sansernes sociologi – om Georg Simmel og det moderne*. Tiderne skifter.
- HORKHEIMER, M., ADORNO, TH.W. (1944): *Oplysningens dialektik*. Gyldendal 1972.
- JAKOBSEN, P., VISHOLM, S. (1987): *Parforholdet. Forelskelse, krise, terapi*. Politisk Revy.
- (1988): »Projektiv identifikation/delegation/kollusion.«, *Matrix 1988; 1*, 2-28.
- JENSEN, I., VESTERGAARD, F. (1973): »Praxis og træghed – om Sartres bidrag til en samfundsforståelse.« In.: *Udkast nr. 3/4 1973*.
- KRAUSE-JENSEN, E. (1976): »Omkring Gaston Bachelards begreb om videnskabsteoretiske forhindringer.« In.: *Bachelard: Nej'ets filosofi*. Vinten 1976.
- KRISTJANSEN, N., LUNØE, N., VISHOLM, S. (1979): *Det forsvundne Subjekt*. Eget forlag.
- LEONTJEW, A.N. (1959): *Problemer i det psykiskes udvikling*. Rhodos 1977.
- LUNØE, N., VISHOLM, S. (1981 & 1982): »Bombemanden og 'Lille Danmark'«. In.: *Kontext nr. 42 1981 & nr. 43 1982*.
- MARX, K. (1867): *Kapitalen*. Rhodos 1970.
- MERTON, R.K. (1938): »Den selvopfyldende profeti«. In.: Østerberg, D., (red.): *Handling og samfund*. Pax forlag, Oslo 1978.
- NEGT, O., KLUGE, A. (1972): *Offentlighed og erfaring*. GMT 1974.
- NIELSEN, T.H. (1988): *Samfund og magt*. Akademisk forlag.
- ODGEN, THOMAS H. (1979): »On projective identification.«, *Int.J.Psycho.-Anal.* (1979) 60,357.
- (1982): *Projektiv identifikation och psykoterapeutisk teknik*, Natur och Kultur, Stockholm 1987.
- SANDLER, J. (1987) (Red.): »Discussion of Otto F. Kernberg's Paper.« In.: Sandler, J. (red.): *Projection, Identification, Projective Identification*. International Universities Press, Inc., Madison/Connecticut.
- SIMMEL, G. (1908): *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1992.
- SMITH, A. (1776): *Nationernes velstand*. Rhodos 1976.
- STELARC (1991): *Forstærket bevægelse/Forældet begær: Postevolutionære strategier*. Papir fra Projekt dialog.
- THEILGAARD, A. (1990): »Den eksperimentelle psykologi.« In: Lunn, S., Rosenberg, N., Thilst, P. (Red.): *Psykologi – en grundbog til et fag*. Hans Reitzel.
- VISHOLM, S. (1981): »Arbejde og emancipation.« In.: *Udkast nr. 3/4*.
- (1990a): »Myter og psykologi.«. In.: Madsen, S.A., Skogemann, P., Visholm, S. (red.): *C.G. Jung, nazisme og psykologi*. Forlaget politisk revy.
- (1990b): »Gruppe og familie.«. In: Lunn, S., Rosenberg, N., Thilst, P. (Red.): *Psykologi – en grundbog til et fag*. Hans Reitzel.
- (1990c): »Individ og samfund.«. In: Lunn, S., Rosenberg, N., Thilst, P. (Red.): *Psykologi – en grundbog til et fag*. Hans Reitzel.
- (1991): »Der skal to til en projektiv identifikation«. In.: *Matrix nr. 3, 1991*.

Udenlandske citater er oversat af forfatteren.